

Co to je lidová a pozdní latina

V literatuře se setkáváme s řadou různých pojmů, které však nejsou jednoznačně a přesně definovány a někdy se navzájem zaměňují nebo překrývají. Mezi nejdůležitější z nich patří *lidová latina*, *pozdní latina* a *středověká latina*.

LIDOVÁ LATINA

Historie pojmu

Pojem *lidová latina* (*latín vulgar*, *latino volgare*, *latin vulgaire*, *Latin Vulgar*, *Vulgärlateins*) se začal používat ve 2. pol. 19. století. České označení *lidová* navozuje představu hovorového jazyka nižších společenských vrstev, cizojazyčné *vulgar*, *volgare* dokonce argotu. To může být sice poněkud zavádějící, ale vzhledem k dlouhé tradici se pojem *lidová latina* již stal pevnou součástí terminologie. Vychází z Ciceronova termínu *sermo vulgaris*, což bylo ovšem označení pro jazyk bez rétorických ozdob (Herman 1997: 14).

Objevují se i různá jiná pojmenování, která mají více či méně podobný obsah, např. *latino parlato*, *latino commune*, *latín familiar*, *lingua d'uso latina*. I přes různé pokusy se však **nepodařilo najít jiný termín než *lidová latina***, který by lépe vystihoval podstatu věci a byl všeobecně přijatelný.

Poznávání lidové latiny je důležité nejen z hlediska latiny samotné, ale také pro studium **vývoje románských jazyků**. Jedná se zejména o doklady vývojových tendencí, které se nakonec prosadí v románských jazycích.

Co to je lidová latina

Lidová latina vymezuje zejména vůči latině *klasické*,¹ která v historii opakovaně sloužila jako vzor a měřítko „správnosti“, tedy jako určitá jazyková norma. Přesná definice lidové latiny neexistuje. Je to natolik složitý jev, že je velmi těžké ho v celé šíři vystihnout. Je to jazyk nižších společenských vrstev a nevzdělaných lidí? Nejenom. I vzdělaní lidé z vyšších vrstev se vyjadřují hovorovým jazykem a naopak i málo vzdělaní lidé používají různé roviny jazyka, včetně těch vyšších. Je omezen pouze na nějaké časové období, nějaké území nebo na nějaké profese? Také ne. A tímto způsobem by bylo možné pokračovat dále.

Jednotliví autoři se s problémem definice vyrovnávají různě. Herman (1997: 14) definuje lidovou latinu takto: **„My označujeme termínem *lidová latina* soubor inovací a vývojových tendencí, které užívali (zvláště v mluvené řeči) latinsky mluvící příslušníci vrstev, které byly ovlivněny málo nebo vůbec školní výukou a literárními vzory.“**

Herman (1997: 15) však dále upozorňuje, že **jakékoliv zevšeobecněné tvrzení o lidové latině je pouhou abstrakcí**. Nepochybně existovaly lokální rozdíly, *lidová latina* se vyvíjela v čase, spadaly do ní slangy různých skupin, projevovaly se sociální rozdíly (hovorová řeč učenců se lišila od hovorové řeči nejnižších společenských vrstev), roli hrál i etnický původ mluvčích a jejich mateřské jazyky.

Nelze tedy vytvořit gramatiku lidové latiny. Každý takový pokus nutně zkresluje realitu, protože při tvoření uceleného systému musí pominout některé doklady a aspekty lidové latiny, které však jsou její nedílnou součástí.

¹ Klasická latina rovněž není jednoduchým a jednoduše popsatelným fenoménem. Latina, kterou dnes obvykle chápeme z jazykového hlediska jako klasickou, je do značné míry latinou ciceronskou. Cicero se na jejím dotváření sám podílel, rozvinul např. využití participií (obzvláště participia přezentu), zpřesnil užívání konjunktivů apod. (viz Clackson – Horrocks, 2007: 183). Normativní gramatika latiny uváděná v učebnicích je abstrakcí a zjednodušením úzu klasických autorů.

Můžeme lidovou latinu poznat?

V samotné definici je obsažen problém, se kterým se při studiu lidové latiny musíme neustále potýkat. Nemůžeme mluvenou latinu zkoumat přímo ani nemáme dostatek informací o jejich charakteristikách. Musíme proto vycházet z dokladů zachycených písmem.

Písemná podoba však nebude ze své podstaty nikdy věrným obrazem mluveného slova. Žádný písemný systém není nastaven tak, aby to umožňoval, byl by totiž neúnosně a zbytečně složitý (srov. Wright 2002: 320nn.). Nejpřesnější jsou záznamy fonetiků, které jsou však pro komunikaci nepoužitelné.

S psaným projevem je spjat i další důležitý faktor, který má obecnou platnost. Představme si člověka, který se odhodlá vzít do ruky pero nebo jiné psací náčiní a něco napsat. I kdyby byl sebeméně vzdělaný, musel se někdy naučit psát. Ve škole se spolu s psaním nevyhnutelně učil i **pravopis**. Když začne psát, snaží se s větším či menším úspěchem dostat této normě, protože chce, aby „to bylo správně“. **Písemný projev** bývá **konzervativnější** a objevují se v něm jevy, které už nejsou součástí běžného jazyka (viz české přechodníky). Záleží samozřejmě také na typu textu. E-mail nebo poznámky pro vlastní potřebu jistě píšeme méně pečlivě než práci do školy, oficiální dokument apod. Avšak i u velmi nevzdělaných lidí a zcela neoficiálních textů je **nutné s vlivem školy počítat**.

Při studiu lidové latiny se navíc potýkáme s nedostatkem neformálních písemných projevů. Často byly psány na materiál podléhající zkáze, a proto se ve své většině nedochovaly. Je třeba si rovněž uvědomit, že materiál na psaní byl pro široké vrstvy obyvatelstva mnohem méně dostupný než dnes. O lidové latině nemáme ani systematické informace ze sekundárních antických pramenů, protože intelektuální špičky často nepokládaly za potřebné zabývat se i nižšími úrovněmi jazyka. Jejich svědectví bývají proto nahodilá a někdy i nepřesná.

Vztah lidové a klasické latiny

Existuje **několik modelů**, které nepopisují jen vztah klasické a lidové latiny, ale vyjadřují se zároveň i k povaze lidové latiny samotné. V dnešní jsou některé z nich již překonané. K upřesnění představ přispěl i výzkum moderních jazyků celého světa. Je třeba vycházet z toho, že **latina musela fungovat podobně jako jiné jazyky**.

První model předpokládá, že lidová latina předcházela před klasickou a opět se objevila v poklasické době, kdy se z ní postupně vyvíjely románské jazyky. K této úvaze vedla zřejmě skutečnost, že některé prvky předklasického jazyka (např. u Plauta) se znovu vyskytují v latině císařského období.

Druhý model říká, že lidová latina existovala po celou dobu, tedy i v období klasické latiny. Byla jakýmsi „spodním proudem“, který existoval do značné míry nezávisle vedle latiny klasické, případně užívané ve vysoké literatuře. Klasická latina byla podle těchto názorů jen jakýmsi pláštíkem zakrývajícím realitu. Někdy se dokonce uvažuje až o téměř oddělených jazycích.

Třetí model se staví proti tomu, že by klasická a lidová latina byly od sebe významněji odděleny, nebo že by se dokonce jednalo o dva různé jazyky. Klade důraz na to, že každý jazyk má řadu registrů, které mluvčí volí podle situace, ve které se nacházejí. Jednotlivé úrovně jazyka se navzájem ovlivňují. Tento model předpokládá, že „vysoký“ jazyk ovlivňoval lidovou latinu a naopak.

Z předchozího výkladu vyplývá, že nejbližší realitě je **třetí model**. Kromě všeobecné znalosti o jiných jazycích o tom svědčí i latinské doklady. Jako typický příklad užívání různých jazykových registrů se uvádí Cicero, který vedle vytříbeného literárního jazyka používá v dopisech přátelům i mnohem méně formální jazyk.

Chronologické vymezení lidové latiny

Rovněž chronologické vymezení je velmi problematické. Podle Hermana (1997: 14) je nutné počítat s lidovou latinou od doby, kdy existuje literární tradice. Konec lidové latiny je spojen se vznikem románských jazyků a konstituováním středověké latiny. Datace vzniku románských jazyků se však jeví jako velmi komplikovaná.

Doklady lidové latiny máme ve větší míře od 1. stol. po Kr., z předchozích období se věnuje pozornost hlavně Plautovi.

POZDNÍ LATINA

Jak název napovídá, je hlavním kritériem chronologické hledisko. Časové vymezení je však stejně vágní jako v případě lidové latiny. Většinou se používá pro latinu **prvních století našeho letopočtu**, hlavně pro období, které se v literatuře tradičně označuje za úpadkové. Väänänen (1982: 47) udává chronologii cca od r. 200 po Kr. až období vzniku románských jazyků, které je ale velmi obtížně stanovitelné.

V čem se liší lidová a pozdní latina? Zatímco lidová latina se zabývá především různými vývojovými tendencemi a „odchylkami“ od klasické normy, předmětem studia jsou v případě pozdní latiny jazykové projevy daného období jako celek, tedy včetně literárních děl s latinou blízkou klasické. Zájem badatelů se však i zde obrací zejména k tendencím, které pokračují do románských jazyků. Termín *pozdní latina* je proto někdy v podstatě synonymem pro lidovou latinu od doby císařství až do doby předpokládaného vzniku románských jazyků.

STŘEDOVĚKÁ LATINA

Přehled o problematice by nebyl kompletní, kdybychom alespoň krátce nezmínili také středověkou latinu.

Vymezení středověké latiny závisí do značné míry na tom, **jaké kritérium použijeme**. Většinou hrají vedle jazyka významnou roli i aspekty literární a historické. Na tom, kterému hledisku dáme přednost, závisí i definice středověké latiny, viz Nechutová (1995: 8-9).

Zde se zaměříme na jazykovou stránku problému. Za středověkou se většinou označuje latina, která už **nebyla mateřským jazykem**, ale jazykem vzdělců, který se museli naučit ve škole. Zde narážíme jednak na problém, co označovat za latinu a co za románský jazyk, jednak na skutečnost, že vývoj v jednotlivých částech bývalé římské říše nepostupoval stejně rychle.

Chronologie

Za určitý mezník se pokládá koncil v Tours r. 813, který se snažil zajistit srozumitelnost kázání ustanovením, že mají být pronášena v tzv. *lingua romana rustica*. Je tedy zřejmé, že si intelektuální špičky tehdejší společnosti uvědomovaly vývoj v jazyce, nesrozumitelnost reformované výslovnosti (viz níže) pro obyčejné lidi a potřebu tento stav řešit.

Situace v různých oblastech bývalé římské říše však byla **rozdílná**. Co platí pro Franckou říši, nemusí platit pro jiné oblasti. V Hispánii se středověká latina konstitovala později, Wright (1982: 208nn.) uvádí rok 1080, kdy byl v Hispánii zaveden římský ritus místo vizigótského.

Rovněž datace konce středověké latiny není jednoznačná. Souvisí s humanistickými snahami o návrat ke klasické latině a s negativním postojem k tomu, jak s latinou pracovali středověcí autoři.

Vznik středověké latiny

Bylo by však chybou se domnívat, že středověká latina vznikla spontánním vývojem. Wright (1991: 103nn.) i jiní badatelé uvádějí, že byla spíše **vynalezena karolinskými učenými**. Jednalo se zejména o reformu **pravopisu a výslovnosti**. Jedním z hlavních principů reformy bylo

přisouzení **určité výslovnosti každému jednotlivému znaku** v psaném projevu. V době před reformou se situace v latině vyvíjela směrem ke stavu, který je v dnešní angličtině. Docházelo ke změnám ve výslovnosti, ale zápis zůstával stejný. Bylo tedy třeba stále více zvládnout pravopis a výslovnost celých slov, ne postupovat po jednotlivých hláskách či písmenech.

Reformou byla deklarována odlišnost latiny od mateřského jazyka obyvatelstva. Jako hlavní rozdíl mezi oběma jazyky byla tehdy vnímána spíše odlišná výslovnost než odlišnosti v gramatickém systému.

Mrtvý jazyk?

Za mrtvý jazyk se obvykle pokládá takový, který není pro nikoho mateřským jazykem. Ačkoliv středověká latina toto kritérium splňuje, nelze ji přesto pokládat za typický mrtvý jazyk.

Byla totiž jazykem veškeré evropské inteligence, která ji používala k vzájemné komunikaci, a to nejen písemně. Je tedy logické, že se dále **vyvíjela**. Vykazuje některé vlastnosti živých jazyků, např. regionální odlišnosti (ty jsou tak výrazné, že umožňují určit původ autora). Středověcí vzdělanci ji používali tvůrčím způsobem jako nástroj, který přizpůsobovali svým potřebám.

PROTOROMÁNŠTINA

Dalším termínem, který se používá zejména v souvislosti s vývojem románských jazyků, je *protorománština* (*Protoromance*). Jedná se o teoreticky zkonstruovaný jazyk na základě srovnávacího studia románských jazyků s přihlédnutím k dokladům v latinských textech.² Má být společným výchozím bodem pro všechny románské jazyky a odrážet mluvený jazyk v období před rozštěpením na jednotlivé románské jazyky.

Stejně jako je tomu v případě indoevropského prajazyka, je i protorománský jazyk modelem, který je abstrakcí a neodpovídá reálnému jazyku. Zanedbává rozdíly v čase i prostoru a vychází z předpokladu, že po rozštěpení protorománštiny se jednotlivé románské jazyky vyvíjely samostatně bez vzájemných kontaktů a vlivů. Na základě dobových dokladů i paralel s jinými jazyky je zřejmé, že skutečnost byla zcela odlišná. Mluvní jednotlivých lokálních variant byli v kontaktu a po dlouhou dobu byli schopni se dorozumět. Kromě vzájemných vlivů je třeba počítat i s vlivem normy v podobě psaného jazyka.

Význam protorománštiny spočívá v tom, že shrnuje hlavní změny směrem k románským jazykům, a to včetně těch, které jsou v latinských textech doloženy málo nebo vůbec, které se však musely odehrát. Je však nutné mít na paměti, že se jedná o idealizovaný model, nikoliv o popis jazyka reálně existujícího na určitém místě a v určitém čase.

LITERATURA

- CLACKSON, James – HORROCKS, Geoffrey. *The Blackwell History of Latin Language*. Malden: Blackwell Publishing, 2007. viii 324 s. ISBN 978-1-4051-6209-8 (hardcover)
- HERMAN, József. *Vulgar Latin*. Přel. Wright, Roger. University Park (PA) : Pennsylvania State University Press, 2000. xiv, 130 s. ISBN 0-271-02001-6.
- NECHUTOVÁ, Jana. *Středověká latina*. 1. vyd. Brno : Vydavatelství Masarykovy university, 1995. 114 s. Bibliogr. na konci kap. ISBN 80-210-1059-2.
- VÄÄNÄNEN, Veikko. *Introduzione al latino volgare*. 3 ed. italiana. Bologna : Patron, 1982. 419 s. Testi e manuali per l'insegnamento universitario del latino; 8. ISBN 88-555-0902-0.
- WRIGHT, Roger. *A Sociophilological study of Late Latin*. Turnhout: Brepols, 2002.
- WRIGHT, Roger. The conceptual distinction between latin and Romance: invention or evolution? In *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*. Wright, R. (ed.). London: Routledge, 1991. s. 103–113.

² Pasáž o protorománštině vychází z: Clackson – Horrocks (2007: 270n.).

WRIGHT, Roger. *Late Latin and early Romance in Spain and Carolingian France*. Liverpool: Francis Cairns, 1982. xii, 321 s. ISBN 090520512X